

ترکمن صحرا

حمیدرضا حسنی، غلامحسین شیعبی
شاهپور قجقی‌نژاد، مجید رضائی فرد
مهدی مختاریان

ترکمن صحرا منطقه‌ای در شمال شرقی ایران است و شهرهای گنبد کاووس، بندر ترکمن، آق‌قلا، مراوه‌تپه، کالاله، سیمین‌شهر، گمش‌تپه، نگین‌شهر، انبار آلوم، داشلی‌برون، بجنورد، درگز، شهر فراغی، گلیداغ، رامیان، گرگان، و اطراف تربت جام را در بر می‌گیرد. این منطقه از مغرب به دریای کاسپین و از شمال به جمهوری ترکمنستان و از مشرق به خراسان و منطقه نیمه‌خشک بجنورد و دره‌گز و از جنوب به کوهپایه‌های جنگلی البرز شمالی محدود است. در این گفتار قصد آن داریم نگاهی به پزشکی سنتی این منطقه بیندازیم.

داروهای گیاهی

در ترکمن صحرا گیاهانی که خواص درمانی داشته باشد کمتر یافت می‌شود بنابراین اهالی بیشتر داروهای گیاهی موردنیاز از عطاری‌ها تهیه می‌کنند.

به‌دانه بعد از جوشاندن و صاف کردن جهت درمان گلودرد و شکم درد مفید است.

گل‌گاوزبان بعد از جوشاندن همراه با نبات برای درمان شکم درد می‌خورند.

زنجبیل گیاهی است بوته‌ای که معمولاً در مناطق مرطوب می‌روید و ریشه و ساقه دارد. بعد از دم کردن برای درمان دستگاه تنفسی، گوارش و دفع ادرار استفاده می‌کنند.

اوکالیپتوس به صورت بخور برای درمان سرماخوردگی استفاده می‌شود.

گل‌قشنی (gol gašni) دم‌کرده برای درمان دل‌درد مفید است.

گل‌گلابی دم‌کرده برای درمان سرماخوردگی استفاده می‌شود.

کلاغ پر را با سبزی جعفری مخلوط کرده سپس دم کرده برای درمان سرماخوردگی استفاده می کنند.

ازالک (ezālak): برگ این گیاه را به پودر کرده و آن را با زرده تخم مرغ مخلوط می کنند. جهت جوش خوردن محل شکستگی استخوان است.

نارفیز (nāfīz): جوشانده برگ آن برای درمان نفع معده و دل درد جوشانده، برگ آن را برای کوفتگی استفاده می کنند.

یان ناقا (yān nāqā): (درخت گز) گل و پوست گل را بعد از ساییدن برای درمان بیماری های پوستی استفاده می کنند.

بیون (biyun): ریشه این گیاه را با مقداری نمک می جوشانند و آب جوشانده را برای درمان شکم درد می خورند.

خار بیابانی جوشانده را برای درمان سرماخوردگی و گلودرد مفید می دانند.

گوگ چای (quk čāy) (چای سبز): دم کرده برای درمان تپش قلب مفید است.

نعنا را خشک کرده همراه با ماست برای رفع تشنگی و عطش زیاد استفاده می کنند.

برگ بید را پس از جوشاندن برای درمان سرماخوردگی استفاده می کنند.

تلخی نوعی گیاه وحشی است که جوشانده و یا ساییده آن استفاده می شود. این گیاه را برای درمان شکم درد، باد معده و ناراحتی قلنج می خورند.

داروهای غیر گیاهی

زرده تخم مرغ را با زاک مخلوط کرده بعد از افزودن مقداری نمک برای درمان ورم و یا درمان درد محل شکستگی استخوان ضمد می کنند.

شیر گاو را بعد از جوشاندن برای درمان سرماخوردگی استفاده می کنند.

دنبه گوسفند برای ملایم و نرم کردن محل درد گرفتگی مفید است.

ساریا (sāryā) روغن حیوانی مانده را می گویند که از شیر گاو گرفته می شود. برای درمان رماتیسم، درد مفاصل استفاده می کنند.

نمک برای تسکین درد و ضد عفونی کردن دندان استفاده می شود.

چای خشک را برای جلوگیری از خونریزی و درمان بریدگی و جراحات، بعد از ساییدن روی موضع می ریزند.

شیر شتر چال (čal) که همان شیر شتر است برای کنترل قند خون نافع است.

پشم شتر برای درمان چشم‌زخم پشم شتر را تبدیل به نخ کرده سپس دور دست و یا به گردن می‌بندند.

خاکستر نمد سوخته کهنه را برای درمان موضع ختنه و یا ضد عفونی کردن جراحات به کار می‌برند.

چربی اسب گرفته از گوشت اسب برای درمان پادرد و رماتیسم مفید است.

فلفل قرمز را با شیر مخلوط کرده مصرف می‌کنند این دارو برای درمان گلودرد، خلط سینه، و درد آن مناسب است.

ادرار بچه در هنگام بریدگی و جراحات برای ضد عفونی کردن موضع از ادرار بچه استفاده می‌کنند.

دواقرمز (میکروکرم) در ضد عفونی کردن زخم و جلوگیری از کزاز مفید است.

نخ و یا پارچه‌های سوزاننده برای به هوش آوردن افرادی که بی‌هوش می‌شوند از خاکستر و یا مابقی نخ و یا پارچه سوخته استفاده می‌کنند. با دود پارچه فرد بی‌هوش را بهوش می‌آورند.

پوست گاو یا گوسفند چنانچه عضوی از بدن بر اثر ضربه کیبود و سیاه شود روی موضع پوست گاو و یا گوسفند می‌کشند. البته پوست گوسفند باید تازه باشد و حداقل ۱۲ ساعت روی بدن بسته شود. معمولاً در بین چوپان‌ها مرسوم است که برای درمان کوفتگی بدن خود را به استثنای سر داخل پوست می‌کنند.

روغن پلیکان را در درمان دردهای مفاصل استفاده می‌کنند.

خارشتر دم‌کرده در درمان معده درد مفید است.

سیر خوردن را در دفع رطوبت بدن مفید می‌دانند.

پاچه گاو را بعد از جوشاندن با زردچوبه اضافه برای درمان پوکی استخوان و مفاصل مفید می‌دانند. نفت چراغ که بر اثر گرما تغییر رنگ داده باشد، در درمان دردهای استخوانی علی‌الخصوص در درمان درد مفاصل استفاده می‌برند.

گیاهان دارویی موجود در محل

خارشتر

اوزالیک

درختچه گز

گیاه شیر نُرک (šir norak)

طبلاق (tablâq): نوعی گیاهی وحشی و خودرو که بیشتر در مزارع کشاورزی علی‌الخصوص در پنبه‌زار رشد و نمو می‌کند. عصاره آن را بر کمر و یا ستون فقرات می‌مالند.

یاشنگی (yašengi): عصاره آن را بعد از جوشاندن جهت درمان رماتیسم مفید می‌دانند.
سقز
یان ناقار (yân nâqâr): درختچه گز ساحلی.
اسپند را برای ضد عفونی کردن هوا و کوبیده آن را برای درمان کوفتگی به کار می‌برند.

بیماری‌های روحی

- دود کردن اسپند که معتقدند با دود کردن اسپند شیطان از محل زندگی و یا اتاق بیمار دور می‌شود و بدین ترتیب بیماری روحی روانی فرد التیام می‌یابد.
- برای دور شدن ترس از بیمار روی شکم فرد به مدت ۲ الی ۳ روز جوجه زنده می‌گذارند.
- برای درمان بیماری‌های روحی روانی موسیقی درمانی می‌کنند و معتقدند بیمار با شنیدن آوای دوتار روح و روانش آرام می‌گیرد.
- خوردن آب گرفته شده از چهار گوشه قرآن (چهار گوشه قرآن را با آب به اندازه یک لیوان می‌شویند).
- در کلیه نقاط مورد مطالعه بعد از انجام دادن این موارد روش‌های درمان بیماری‌های روحی روانی نزد سید می‌روند.
- برخی علت بیماری‌های روحی و روانی را جن‌زدگی می‌دانند، بنابراین، برای درمان این نوع بیماری در صورت بهبودی نیافتن توسط سید، ظرفی را پر از آب کرده و داخل آن سوزن و قیچی می‌اندازند و چندین بار قیچی را داخل آب یا بیرون از آن باز و بسته می‌کنند.

دعا گرفتن از سید

اهالی منطقه برای درمان بیماری‌های روحی و روانی معتقد به دعا گرفتن هستند. گرفتن دعا را هم عمدتاً زن خانواده انجام می‌دهد. علاوه بر گرفتن دعا محل استراحت بیمار را ساکت و آرام نگه می‌دارند. در غیر این صورت برای درمان نزد سید می‌روند سادات از نوادگان چهارده معصوم هستند و به مسائل دینی و مذهبی آگاه‌اند.
- گرفتن دعا معمولاً در غروب روزهای چهارشنبه و جمعه صورت می‌پذیرد. در این شب‌ها مردم گروه گروه برای درمان و طلب شفا به خانه سید مراجعه می‌کنند. در این مرحله ۱۰ تا ۲۰ طلبه جوان در اتاق انتظار و یا ملاقات بیماران می‌نشینند و در حالی که هریک از بیماران نزد سید نشسته‌اند طلبه‌ها همخوانی چله یاسین، چهل بار خواندن سوره یاسین، می‌کنند. در این هنگام سید شلاقی را که در دست دارد روی سر یا بدن بیمار می‌زند و خود او نیز آیات قرآن را ذکر می‌کند. سپس روی کاغذ دعا برای شفا بیمار می‌نویسد و دستورات لازم را برای نحوه استفاده از دعا به بیمار یا همراه بیمار می‌دهد. دعا را عموماً باز و بسته کرده یا به گردن بیمار می‌اندازند.

بیماری‌های جسمی

سربرد هنگامی که فرد دچار سردرد مزمن می‌شود و یا هنگامی که به دلیل سرماخوردگی دچار سردرد

شدید شده طبیب یا درمانگر (شخصی که آشنایی با چگونگی درمان سنتی دارد) روسری را به اندازه عرض کمربند تا می‌کنند و دور سر بیمار می‌بندد و دو جهت مقابل یعنی پیشانی و پشت سر آن را گرفته و می‌کشد سپس همین کار را در مورد دو جهت دیگر سر بیمار انجام می‌دهد. بعد از جاری شدن عرق روی پیشانی و صورت فرد دستمال را باز کرده و بدین ترتیب سردرد او بهبود می‌یابد.

چشم‌درد هنگامی که چشمان فرد مبتلا به تراخم شود کلاهی را بر سر بیمار می‌گذارند و جلوی کلاه سوزنی را با نخ آویزان می‌کنند به طوری که سوزن مقابل چشم بیمار قرار بگیرد.

زگیل برای درمان زگیل شیره انجیر نارس را در چند نوبت روی آن می‌مالند.

سنگ کلیه خوردن جوشانده دُم گیلاس برای درمان مفید است.

بیماری‌های جسمی

سردرد با روشن کردن چوب کبریت و انداختن آن داخل استکان بدون این‌که آتش داخل استکان خاموش شود و یا دود آن خارج شود بلافاصله استکان را روی پیشانی می‌گذارند که تکرار این عمل سردرد را درمان می‌کند.

دندان‌درد جهت درمان دندان‌درد از نمک و ناس استفاده می‌کنند. برای این منظور مقداری ناس و یا نمک روی دندان مورد نظر می‌ریزند.

گوش‌درد هنگام خواب مقداری موم سیاه را داخل گوش می‌ریزند تا مجرای گوش بسته شده و عفونت گوش خارج شود.

سرخک جهت درمان سرخک موسیقی درمانی می‌کنند.

اسهال به دو گونه درمان می‌شود. کسانی که بر اثر سردی اسهال گرفته باشند به آن‌ها غذاهای گرمی می‌دهند. کسانی که بر اثر گرم‌زدگی اسهال گرفته باشند به آنها کته ماست و نبات داغ می‌دهند.

چشم‌درد برای درمان صبح زود بعد از خواب چشمانشان را با چای تلخ پررنگ می‌شویند.

گلودرد برای درمان شیر داغ همراه با مقداری فلفل می‌خورند. خوردن سوپ با فلفل تند را در درمان گلودرد مفید می‌دانند.

یرقان جهت درمان زردی به دو شیوه عمل می‌کنند:

- گوش نوزاد و یا فرد مبتلا به یرقان را با تیغ خط می‌اندازند تا خون کثیف از بدن بیمار خارج شود.

- نخ بافته شده از پشم به رنگ زرد به مچ دست او می‌بندند.

کمر‌درد جهت درمان کمر‌درد از سفرز استفاده می‌کنند. سفرز را روی پارچه و روی محل کمر می‌مالند سپس پارچه پشمی را با نخ دور کمر می‌بندند.

دل درد خوردن زیره همراه با نبات داغ و یا جوشانده آن نیز نافع است.

گزیدگی اگر شخصی دچار گزیدگی شود پوست تازه گوسفند روی محل می‌بندند.

جراحی برای درمان انواع جراحی از خاکستر چوب استفاده می‌کنند. اصطلاحاً به این نوع درمان قاراق (qârâq) می‌گویند.

شکسته بندی

کوفتگی

- محل کوفتگی را با آب گرم ماساژ می‌دهند و یا روی محل پوست تازه گوسفند می‌کشند تا از کبود شدن موضع جلوگیری کنند.

- روی محل کوفتگی مخلوطی از سیوس گندم و نمک را پس از گرم کردن می‌ریزند.

- زرده تخم‌مرغ را همراه با دنبه گوسفند مخلوط کرده و در چند نوبت روی محل کوفتگی می‌مالند.

- گوشت گوسفند را ورقه ورقه نازک کرده پس از گرم کردن روی محل کوفتگی گذاشته سپس با پارچه ضخیم می‌بندند.

- خرما را با دنبه گوسفند مخلوط کرده بعد از مالیدن روی محل کوفتگی با پارچه می‌بندند.

- ریشه گیاه چله را گرم کرده روی محل کوفتگی می‌گذارند.

- زاک و موم را خوب مخلوط کرده سپس با پارچه روی محل می‌بندند.

- شیر مادیون را همراه با آرد خمیر کرده سپس با پارچه محل کوفتگی را می‌بندند.

دررفتگی

- موضع را در آب و نمک ولرم ماساژ می‌دهند آن قدر محل دررفتگی را می‌مالند تا استخوان دررفته جابه‌جا شود. بعد از جا انداختن با پارچه ضخیم و آب‌نخورده محکم می‌مالند.

- بعد از جا انداختن محل دررفتگی زرده تخم‌مرغ و دانه‌های اسپند را مخلوط کرده، پماد حاصل را روی موضع می‌مالند و با پارچه محکم می‌بندند.

- ابتدا ماساژ می‌دهند بعد از جا انداختن محل دررفتگی مخلوطی از زرده تخم‌مرغ و دنبه گوسفند می‌مالند.

شکستگی

- محل شکستگی را در آب ولرم ماساژ می‌دهند بعد از جا انداختن تخم‌مرغ و زاک مخلوط شده روی موضع می‌مالند. سپس دور تا دور محل شکستگی را دو یا چند عدد تخته چوب نهاده و با پارچه می‌بندند، برای بهتر و زودتر جوش گرفتن سعی می‌کنند گوشت مار را سرخ کرده و به بیمار بخوراند.

- روغن موم را بعد از جا انداختن و میزان کردن استخوان روی موضع می‌مالند.

- سقز و قیر را مخلوط کرده و بعد از جا انداختن روی محل می‌مالند.

- اگر چنانچه دست فردی بشکند با مراجعه به طبیب محلی او ابتدا محل شکستگی را جا می‌اندازند سپس دور تا دور موضع را نی قمش (qameš) گذاشته، دور نی را با نخ محکم بسته و روی نی را با پارچه آب‌نخورده می‌بندند. اگر موضع شکسته دست شخص باشد آن را بر گردن او آویزان می‌کنند. مدت درمان بستگی به سن افراد دارد.

- محل شکستگی را بعد از جا انداختن و ماساژ دادن مخلوطی از فسفات‌ه و زرده تخم‌مرغ می‌مالند. پوست مار را می‌جوشانند سپس محل شکستگی را در آب آن ماساژ داده و جا می‌اندازند.

اشخاصی که به امور مختلف طب سنتی می‌پردازند

دعاوی (سید) افرادی که جهت درمان بیماری‌های روحی به بیمار دعا می‌دهند.

گووک انه (govekena) ماما، گووک به معنی ناف و انه به معنی ماما است.

طبیب همان شکسته‌بند است.

درمان فروش عطاری‌ها و یا کسانی که مبادرت به فروش انواع داروهای گیاهی و یا غیرگیاهی می‌کنند.

ابزار و وسایل

قمش (qameš) نی برای بستن دور محل شکستگی.

چپ (čep) تخته برای درمان شکستگی.

پارچه آب‌نخورده برای بستن دور موضع کوفته، در رفته، و یا شکسته.

انبر برای کشیدن دندان.

چاقو برای کوتاه کردن نی و یا چوب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی